

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

С 30

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 31 травня 2018 р.*)

Колектив авторів:

Деменчук О.В. (головний редактор), Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Калініченко М.М.,
Кінашук А.В., Константінова О.В., Косолапов В.І., Кучма Т.В., Михайлова Є.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Потапчук С.С., Тарасюк Н.Ю.,
Тропіна Н.П.

Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні:

С 30 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2018. – 212 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 1).

Lexical semantic derivation in typological perspective: collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (Ed.). – Rivne : RSUH, 2018. – 212 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 1).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені дослідженню семантичної деривації лексики в типологічному висвітленні. На матеріалі різноструктурних мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, типи вторинної номінації, процеси граматикизації, транспозиції, транстермінологізації.

The collective work focuses on the study of lexical semantic derivation from a typological perspective. Based on the languages of different structures (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, Turkish), the paper deals with the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, strategies and mechanisms of semantic shifts, types of secondary designation, processes of grammaticalization, transposition, and transterminologization.

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

© Автори публікацій, 2018

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. ТИПОЛОГІЯ МОДЕЛЕЙ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ	6
Мізінь К.І. ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	30
Тропина Н.П. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ПОПОЛНЕНИЯ СЛОВАРЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ	48

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В СПОРІДНЕНИХ ТА НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	61
Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	73
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ЗНАКИ ПЕРВИННОГО І ВТОРИННОГО СЕМІОЗИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	88
Павлова О.І. СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	100
Павловська Л.О. ПОБАЖАННЯ ЯК ЗНАКИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	112
Потапчук С.С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ЧИСТОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	122

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ В МОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ**

Белоусова Т.П. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ УНИВЕРБАЦИЯ: ОТ ФРАЗЕОЛОГИЗМА К СЛОВУ	131
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ОПОДАТКУВАННЯ	152

Косолапов В.И. СЕМАНТИКА НАИМЕНОВАНИЙ ДОЛЛАРА В АМЕРИКАНСКОМ СЛЕНГЕ	164
Михайлова Є.В. СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	172
Орел І.І. ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	179
Тарасюк Н.Ю. КОНЦЕПТУАЛЬНА ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У СЛОВОТВОРЧІЙ ПАРАДИГМІ ФРАНЦУЗЬКОГО АД'ЕКТИВА	190
СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	
Калініченко М.М. ВІЛЬЯМ БЛЕЙК ТА МОВНА РЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	199

Павлова О.І.

кандидат філологічних наук, професор
Рівненський державний гуманітарний університет

СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

За нашого часу накопичено великий досвід у дослідженні семантики терміна, з якою тісно пов'язаний семантичний спосіб термінотворення. Активне вивчення семантики терміна, глибокий аналіз його складної багатоаспектної структури дали змогу звернутися до виявлення механізму семантичної деривації і порушити питання про закономірності цього процесу, установленню моделей, які відображають характер дериваційного процесу (В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, В.М. Прохорова, Ф.А. Циткіна, А.Е. Левицький та інш.). Сьогодні дослідження цієї проблеми представлено наявністю теоретичних положень, які торкаються визнання цього шляху виникнення нових термінологічних одиниць, визначення його статусу в системі мови. Детальне вивчення семантичної деривації в термінології, дослідження її результатів на конкретному практичному матеріалі недостатньо відображено у працях сучасних лінгвістів. Різноманітність трактування і наявність декількох термінів на позначення цього явища — наприклад, лексико-семантичне термінотворення, семантична деривація, семантичний спосіб термінотворення, семантичне термінотворення, — підкреслюють відсутність єдиного погляду на досліджуване явище і викликають необхідність його глибокого і детального вивчення на конкретному практичному матеріалі.

Метою нашої розвідки є дослідження і лінгвістичний опис семантичного способу термінотворення і його особливостей на матеріалі музичної терміносистеми англійської, французької, російської та української мов.

Мета дослідження зумовлює необхідність вирішення таких завдань: 1) схарактеризувати процеси термінологізації, транстермінологізації і детермінологізації і виявити фактори, які сприяють цим процесам; 2) виокремити основні лексико-семантичні групи термінів, утворених семантичною деривацією; 3) зробити зіставний аналіз музичних термінів, утворених семантичним способом, у англійській, французькій, російській та українській мовах; 4) визначити фактори, які зумовлюють виникнення процесу семантичної деривації термінів.

Матеріал дослідження — 6200 термінів, тобто по 1550 термінів кожної із досліджуваних мов, що позначають тотожні поняття в галузі музики і відібрані із сфери фіксації [Юцевич 2003, Terminorum 1978].

Проведено дослідження показало, що семантичний спосіб терміноутворення був одним із перших словотвірних прийомів утворення термінологічних найменувань у різних терміносистемах, у тому числі й в музичній термінології різних національних мов. Шлях використання загальноновживаних слів як термінологічних позначень проходив, як правило, через семантичну спеціалізацію, яка починалась із вживання їх у особливих контекстах. В.П. Даниленко зауважує, що слова, які були взяті із загальнолітературної мови і пристосовані для найменування спеціальних понять, нерідко могли використовуватись одночасно в декількох галузях, у різних сферах [1977: 99]. Це були в основному багатозначні за своєю семантичною структурою слова. І в спеціальних галузях знань ці слова використовувались для вираження одного із притаманних їм термінологічних значень, яке виділялось контекстуально. При цьому вони не втрачали свого зв'язку із загальною мовою, залишались його належністю. Наприклад, у англійській мові: *button* — 1) загальноновжив. гудзик; 2) кнопка; 3) год. завідна головка в годиннику; 4) *тех.* засув; заглушка; 5) *муз.* гудзик (у смичкових музичних інструментів); *key* — 1) загальноновжив. ключ; 2) *муз.* ключ, тональність; 3) *жив.* тон, відтінок (про фарбу); 4) *тех.* клин; плішка; чека; шпилька; закріпка; 5) *ел.* ключ; кнопка; важільний перемикач і т.ін. У французькій мові: *table* — 1) загальноновжив. стіл, 2) загальноновжив. стіл, їжа, 3) застілля, 4) *церк.* верхня частина віттаря, 5) *іст.* скрижаль, дошка, 6) *тех.* стіл, стіл-планшет; дошка, плита, полиця; пульт; щит, 7) *муз.* дека (музичних інструментів), 8) *геол.* плита; стіл; *torseau* — 1) загальноновжив. шматок, кусок; 2) уривок літературного, художнього твору; твір живопису, архітектури; 3) *муз.*

п'еса; частина твору тощо. В українській мові: *журавель*: 1) *загальноновжив.* великий перелітний птах; 2) *загальноновжив.* довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води; 3) *муз.* мікрофонний журавель (жердина, на якій кріпиться мікрофон); 4) *муз.* народний сюжетний танець, у якому танцюючі зображають журавлів; *ребро*: 1) *загальноновжив.* дугоподібний скелетний утвір людини і хребетних тварин від хребта до грудної кістки; 2) *загальноновжив.* частина кістяка якої-небудь споруди або предмета, яка щось підтримує чи скріплює собою; 3) місце, лінія перетину двох площин; 3) *муз.* горизонтальна риска, що з'єднує кілька восьмих нот і використовується замість хвостиків і т. ін.

Традиційно використовуваний у музичній термінології, як і у багатьох галузевих термінологіях, семантичний спосіб був особливо активний біля самих витоків створення термінологічних систем, відміченим у своєму розвитку стихійністю, несистемністю і нестандартизованістю. На цьому етапі розвитку терміносистем „метафора, як зазначає В.Е. Дубовський, була часом єдиним способом систематизації значень. Як правило, основою для перенесення ставали предмети домашнього побуту, частини тіла та інші об'єкти і явища навколишнього світу. Метафоричне перенесення здійснюється на основі аналогій” [1980: 90]. Для термінотворення шляхом метафоричного перенесення значень характерно те, що об'єкт термінування має якусь спільну рису з тим предметом чи явищем, назва якого використовується як термін. Це може бути схожість за зовнішнім виглядом, за виконуваною функцією, за кількісною ознакою, за розміщенням, за формою, за призначенням, за виникненням, за суміжністю понять та ін.

Спостереження за мовним матеріалом свідчать, що між словником загальних національних літературних мов і термінологічною сферою музикознавства, як і інших галузей знання, відбувається глибока та складна взаємодія за двома напрямками: лексичному і структурному. Термінологізація, транстермінологізація і детермінологізація є поширеними видами цієї взаємодії. Термінологізація загальнолітературних лексичних одиниць і транстермінологізація лексичних одиниць інших підмов науки та техніки — це активний спосіб термінотворення в сучасних європейських мовах, результат семантичної деривації в рамках готового мовного знака, заснований на звуженні та спеціалізації

значення слова або на метафоричному і метонімічному перенесенні значень, зумовлених певним оточенням [Циткина 1988: 45].

Під час **термінологізації** звукова оболонка вже наявного в загальнонаціональній літературній мові слова (або словосполучення) використовується для позначення нового предмета чи явища в цілях спеціальної комунікації [Левицкий 2001: 44]. Це найменування, що носить непрямий / вторинний характер, набуває нового термінологічного значення, яке включається в смислову структуру даного слова як самостійне значення, пов'язане з іншими значеннями відношеннями семантичного творення. Нове термінологічне значення слова при співвідношенні з іншими значеннями утворює опозиції на основі загального семантичного інваріанта і протиставлення їм за диференційною ознакою: пряме значення — переносне значення; загальне значення — спеціалізоване значення [Циткина 1988: 46].

Наприклад, англійські слова: *cap*, *head*, що вживаються і в загальнолітературній мові, і у підмовах музики й інших галузях науки та техніки, мають такі смислові структури: *cap* — *n.* 1) кепка; кашкет; капелюх; чеpecь; ковпак; 2) шапка (гриба); 3) вершок, кришка; 4) *tex.* ковпачок, головка; наконечник; насадка (сваї); 5) *розм.* новий обід, накладений на стару пневматичну шину шляхом вулканізації; 6) пістон, капсуль; 7) *ел.* цоколь (електроламп); 8) формат паперу (14д x 17д); 9) *муз.* кришка музичного інструмента; *head*: 1) голова; 2) голова; керівник; 3) передня частина чого-небудь; 4) ніс (судна); 5) верхня частина, кришка; 6) *tex., гідр.* натиск, тиск стовпа рідини; 7) *буд.* верхній брус віконної або дверної коробки; 8) *мор.* топ (щогли); 9) *муз.* головка (ноти); головка (струнного інструмента) і т.ін.

Під час **транстермінологізації** звукова оболонка вже наявного терміна в одній галузі знання застосовується для позначення спеціально-професійного поняття з іншої сфери знання. При цьому відбувається, як правило, повне чи часткове переосмислення цього терміна і перетворення його у міжгалузевий омонім. При цьому може переноситися як окремий термін, так і деякий термінологічний блок, який включає поняття, які зв'язані з центральним терміном.

Наприклад, у музичну терміносистему англійської, французької, російської та української мов були перенесені такі лінгвістичні терміни: англ. *syllable* — франц. *syllabe* — рос. *слог* укр. *склад*, англ. *word* — франц. *mot* — рос./укр. *слово*, англ./франц. *accent*

— рос./укр. *акцент*, англ. *interference* — франц. *interférence* — рос. *интерференция* — укр. *інтерференція*, англ. *borrowing* — франц. *emprunt* — рос. *заимствование* — укр. *запозичення*, англ. *onomatopoeia* — франц. *onomatopée* — рос. *ономатопея*, *звукоподражание* — укр. *ономатопея*, *звуконаслідування*, англ. *language* — франц. *langue* — рос. *язык* — укр. *мова* та ряд інших. Підтвердженням термінологізації та транстермінологізації, на нашу думку, слід уважати включення слова в одно-, дво- чи багатомовний словник з певної спеціальності та його функціонування в науковій мові для вираження спеціально-професійного поняття.

Установлено, що термінологізації слів загальнолітературної мови і транстермінологізації термінів інших галузей наукового знання сприяють такі важливі фактори: логічний фактор, який полягає в тому, що в різних понять виявляються ідентичні ознаки; психологічний фактор, який виражається в тому, що нові об'єкти називаються на основі асоціації між ознаками даних і раніше відомих об'єктів; лінгвістичні фактори, які пов'язані з семантичними, граматичними, стилістичними аспектами міжсистемного запозичення лексичних одиниць; соціологічний фактор, який полягає в тому, що велика кількість термінів береться з терміносистем найбільш розвинутих для кожної епохи галузей знань [Лейчик 1982: 125-129].

Детермінологізація, тобто перенесення термінів підмов науки та техніки в розряд слів загальноновживаної мови, виступає зворотнім боком процесу термінологізації. Слід зазначити, що терміни і детермінологізовані одиниці мають більше схожих, ніж відмінних рис. Їхня найбільш суттєва відмінність полягає у функціонуванні в різних сферах мови. Наприклад, музичні терміни російської та української мов доволі часто функціонують у текстах, які рекламують парфумерну продукцію, наприклад: *“Парфюмерная вода Giordani Gold. Роскошный дуэт белого жасмина и туберозы сменяется чувственным соло шипровой основы, вокруг которой изысканные ноты этого совершенного букета сливаются в одно целое”*; *„Глубока теплота й чуттєвість цього аромату передається завдяки цитрусовій ноті, яку супроводжує притишена мелодія імбиру, основний квітковий тон та вишукані звуки ветіверу”* і т.ін. Під час детермінологізації, як правило, відбувається перетворення семантичної структури слова, розширення смислового обсягу поняття, накопичення нових сем у значенні слова, розвиток

переносного значення слова, тобто деспеціалізація. Відповідь на питання, чому саме даний процес відбувається з даними одиницями, лежить у галузі соціолінгвістики. Активність у зміні семантичного обсягу терміна, що супроводжується зміною його функціональних характеристик, простежується, на думку А.Е. Левицького, у результаті популяризації в суспільстві цілої низки термінів науки та техніки, котрі поступово починають уживатися в повсякденному житті людини [2001: 46].

Як показує проведене дослідження, усі терміни музикознавства, що утворені семантичним способом термінотворення, можна розділити принаймні на дві лексико-семантичні групи.

Перша група термінів включає в себе **терміни-антропоморфізми** і **терміни-зооморфізми**, тобто термінологізовані назви частин тіла людини та назви тварин і їх частин тіла. Наприклад, у англійській терміносистемі музики вживаються такі терміни-антропоморфізми та терміни-зооморфізми: *lip* (загальнофр. губа) → *lip* — муз. амбушюр; *shoulder* (загальнофр. плече) → *shoulder* — муз. плече (дзвона), *tongue* (загальнофр. язик) → *tongue* — муз. язичок (у духових інструментів), *head* (загальнофр. голова) → *head* — муз. головка (скрипки, флейти); мембрана (ударних інструментів), *leg* (загальнофр. нога) → *leg* — муз. ніжка (рояля), *rib* (загальнофр. ребро) → *rib* — муз. обичайка (бічна частина корпусу струнних дерев'яних інструментів), *waist* (загальнофр. талія) → *waist* — муз. талія (вузька частина корпусу смичкових інструментів), *body* (загальнофр. тіло) → *body* — муз. корпус (музичних інструментів), *finger* (загальнофр. палець) → *finger* — муз. туше (характер дотику, удару пальців до клавіатури), *bones* (загальнофр. кістки) → *bones* — муз. кастаньети (іспанський музичний інструмент), *tail* (загальнофр. хвіст) → *tail* — муз. хвостик (ноти), *frog* (загальнофр. жаба) → *frog* — муз. колодка, колодочка (деталь смичка струнних музичних інструментів), *wolf* (загальнофр. вовк) → *wolf* — муз. вовк, дисонанс у нерівномірній темперації, *giraffe* (загальнофр. жираф) → *giraffe* — муз. жирафоподібне фортепіано, *horse-hooves* (загальнофр. кінські копита) → *horse-hooves* — муз. кінські копита (музичний інструмент) і т.ін.

У французькій підмові музики використовуються такі терміни-антропоморфізми і терміни-зооморфізми: *tête* (загальнофр. голова) → *tête* — муз. головка (скрипки, флейти, ноти), *flanc* (загальнофр.

бік) → *flanc* — муз. ребро (дзвона), *bouche* (загальноновжив. рот) → *bouche* — муз. ротик (лабіальної дудки, сопілки), *lèvre* (загальноновжив. губа) → *lèvre* — муз. губа (лабіальної дудки, сопілки), *piéd* (загальноновжив. нога) → *piéd* — муз. ніжка (рояля), *bec* (загальноновжив. дзьоб) → *bec* — муз. мундштук (у духових інструментів) і т.ін.

У російській терміносистемі музики функціонують такі терміни-антропоморфізми і терміни-зооморфізми: загальноновжив. *язык* → муз. *язык* — серце (дзвона), загальноновжив. *язычок* → муз. *язычок* — язичок (у духових інструментів), загальноновжив. *губа* → муз. *губа* — губа (сопілки, лабіальної дудки), загальноновжив. *головка* → муз. *головка* — головка (ноти, труби, молоточка), загальноновжив. *ножка* → муз. *ножка* — ніжка (рояля), загальноновжив. *плечо* → муз. *плечо* — плече (дзвона), загальноновжив. *шейка* → муз. *шейка* — шийка (смичкових інструментів), загальноновжив. *челюсть* → муз. *челюсть* — щелепа (афро-кубинський музичний інструмент із щелепи віслюка), загальноновжив. *ухо* → муз. *ухо* — вухо (дзвона), загальноновжив. *перышко* → муз. *перышко* — плектр, медіатор, загальноновжив. *журавль* → муз. *журавль* — журавель (мікрофонний), загальноновжив. *кобылка* → муз. *кобылка* — кобилка, підставка (для струн у скрипки, альту, віолончелі та інш.), загальноновжив. *коза* → муз. *коза* — коза, волинка (народний духово-язичковий інструмент), загальноновжив. *хвостик* → муз. *хвостик* — хвостик (ноти), загальноновжив. *улитка* → муз. *улитка* — завитка (колкового ящика), загальноновжив. *волк* → муз. *волк* — вовк, дисонанс у нерівномерній темперації, загальноновжив. *жираф* → муз. *жираф* — жираф, жирафоподібне фортепіано (різновид вертикального фортепіано) і т.ін.

В українській підмові музики широко поширені такі терміни-антропоморфізми і терміни-зооморфізми: загальноновжив. *хвостик* → муз. *хвостик* (ноти), загальноновжив. *головка* → муз. *головка* (скрипки, ноти), загальноновжив. *ребро* → муз. *ребро* (дзвона), загальноновжив. *ротик* → муз. *ротик* (лабіальної дудки, сопілки), загальноновжив. *губа* → муз. *губа* (лабіальної дудки, сопілки), загальноновжив. *ніжка* → муз. *ніжка* (рояля), загальноновжив. *шийка* → муз. *шийка* (скрипки), загальноновжив. *плече* → муз. *плече* (дзвона), загальноновжив. *серце* → муз. *серце* (дзвона), загальноновжив. *жираф* → муз. *жираф* (різновид вертикального фортепіано), загальноновжив. *журавель* → муз. *журавель* (українська народна пісня-танець), загальноновжив. *кобилка* → муз. *кобилка* (підставка для струн у струнних інструментів),

загальноновжив. *коза* → муз. *коза* (український та польський пневматичний музичний інструмент) і т.ін.

Друга група термінів досліджуваної терміносистеми музики, як і багатьох інших, складається з **термінологізованих назв предметів домашнього побуту**. Наприклад, у англійській терміносистемі музики вживаються такі терміни цього типу: *case* (загальноновжив. коробка, ящик; футляр, чохол) → *case* — муз. корпус (у фортепіано); футляр (музичних інструментів); *hammer* (загальноновжив. молоток) → *hammer* — муз. 1) серце (дзвона); 2) молоточок (рояля); *desk* (загальноновжив. письмовий стіл) → *desk* — муз. пюпітр, пульта (підставка для нот); *hook* (загальноновжив. гак, гачок) → *hook* — муз. хвостик (ноти); *fork* (загальноновжив. виделка) → *fork* — муз. камертон; *box* (загальноновжив. коробка, ящик) → *box* — муз. амер. розм. рояль, піаніно; *stick* (загальноновжив. палиця; кий; паличка) → *stick* — муз. 1) смичок; 2) диригентська паличка; 3) паличка для ударних музичних інструментів; *whip* (загальноновжив. батіг, хлист) → *whip* — муз. Батіг, хлист (ударний музичний інструмент); *flag* (загальноновжив. флаг, прапор) → *flag* — муз. хвостик (ноти); *bottles* (загальноновжив. пляшки) → *bottles* — муз. пляшки (ударний музичний інструмент); *brushes* (загальноновжив. щітки) → *brushes* — муз. щітки для барабанів; *washboard* (загальноновжив. пральна дошка) → *washboard* — муз. пральна дошка (ритмічний [ударний] інструмент північно-американських джаз-ансамблів); *key* (загальноновжив. ключ) → *key* — муз. ключ, тональність; тон, висота тону; *cup* (загальноновжив. чашка) → *cup* — муз. ковпачок (у музичних інструментів); *brush* (загальноновжив. щітка) → *brush* — муз. щітка (ударний музичний інструмент) та ін.

У французькій музичній термінології функціонують такі терміни — термінологізовані предмети домашнього вжитку: *table* (загальноновжив. стіл) → *table* — муз. дека (у струнних музичних інструментів), *bocal* (загальноновжив. пляшка) → *bocal* — муз. свистковий мундштук, *baguette* (загальноновжив. паличка) → *baguette* — муз. паличка (диригента), *marteau* (загальноновжив. молоток) → *marteau* — муз. серце (дзвона), *capsule* (загальноновжив. кришка пляшки) → *capsule* — муз. свистковий мундштук, *fenêtre* (загальноновжив. вікно) → *fenêtre* — муз. резонаторний отвір, *perche* (загальноновжив. жердина) → *perche* — муз. мікрофонний журавель та ін.

У російській терміносистемі музики широко поширені такі терміни цієї лексико-семантичної групи: загальноновжив. *крышка* → муз. *крышка* (музичного інструмента), загальноновжив. *ложки* → муз. *ложки* (російський народний ударний музичний інструмент), загальноновжив. *коробочка* → муз. *коробочка* (дерев'яний ударний музичний інструмент), загальноновжив. *палочка* → муз. *палочка* (диригентська), загальноновжив. *бич, кнут* → муз. *бич, кнут* (ударний музичний інструмент), загальноновжив. *флажок* → муз. *флажок* (ноти), загальноновжив. *бутылки* → муз. *бутылки* — пляшки (ударний музичний інструмент), загальноновжив. *щетки* → муз. *щетки* — щітки для барабанів, загальноновжив. *щетка* → муз. *щетка* — щітка (ударних музичних інструментів), загальноновжив. *стиральная доска* → муз. *стиральная доска* — пральна дошка (музичний інструмент), загальноновжив. *ключ* → муз. *ключ* (тональність), загальноновжив. *тарелки* → муз. *тарелки* — тарілки (ударний музичний інструмент), загальноновжив. *терка* → муз. *терка* — тертка (фрикційний музичний інструмент), загальноновжив. *котел* → муз. *котел* (деталь литаври) і т.ін.

В українській музичній термінології вживаються такі терміни, які є термінологізованими предметами домашнього побуту: загальноновжив. *паличка* → муз. *паличка* (диригентська), загальноновжив. *молоточок* → муз. *молоточок* (фортепіано), загальноновжив. *сковорода* → муз. *сковорода* (дзвона), загальноновжив. *скринька* → муз. *скринька* (механічний музичний інструмент), загальноновжив. *тарілки* → муз. *тарілки* (старовинний ударний музичний інструмент), загальноновжив. *ложки* → муз. *ложки* (російський народний інструмент) і т.ін.

Необхідно особливо підкреслити той факт, що термінологізація має місце не тільки в однокомпонентних термінах, але й у двокомпонентних термінах. Спостереження за мовним матеріалом свідчать, що в терміносистемі музики досліджуваних національних мов функціонують такі метафоричні двокомпонентні терміни: англ. *musical saw* — франц. *scie musicale* — рос. *музыкальная пила* — укр. *музична пила* (музичний інструмент), англ. *Dance of Death* — франц. *danse des morts* — рос. *пляска смерти*, англ. *coconut shells* — рос. *коконат шеллз* (шумовий інструмент із шкаралупи кокосового горіха), англ. *lion's roar* — рос. *львиный рев* — укр. *лев'ячий рев* (барабан з жильною струною), англ. *barbershop singing* — рос. *парикмахерское пение* (манера багатоголосного імпровізованого співу

народних пісень), англ. *soap opera* — рос. *мыльная опера* — укр. *мильна опера* (жартівливе позначення рекламних передач по радіо і телебаченню), англ. *dead interval* — франц. *intervalle mort* — рос. *мертвий інтервал* — укр. *мертвий інтервал*, англ. *dirty notes* — рос. *нечистые звуки* — укр. *нечисті звуки*, англ. *sweet music* — рос. *сладкая музыка* — укр. *солодка музыка* (назва сентиментальної салонної музики в США ХХ ст.), англ. *cottage piano, cup bells, baby grand, cow bells* (назви музичних інструментів), рос. *тыквенная терка, музыкальная шкатулка, тигриная коробка, музыкальные дрова, лошадиные копыта* (позначення музичних інструментів) та ін.

Зіставний аналіз термінів музикознавства, утворених способом семантичного термінотворення, англійської, французької, російської та української мов показує, що образи, покладені в основу формування термінів, можуть часом збігатись, наприклад: англ. *hook* — франц. *crochet* — рос. *крючок* — укр. *гачок* (французького барабана); англ. *leg* — франц. *piéd* — рос. *ножка* — укр. *ніжка* (рояля); англ. *mouth* — франц. *bouche* — рос./укр. *ротик* (лабіальної дудки, сопілки); англ. *head* — франц. *tête* — рос./укр. *головка* (скрипки); англ. *lip* — франц. *lèvre* — рос./укр. *губа* (лабіальної дудки, сопілки); англ. *giraffe* — франц. *girafe* — рос./укр. *жираф* (різновид фортепіано) і т.ін.

В інших випадках у основу формування музичних термінів у чотирьох досліджуваних мовах покладені зовсім різні образи, наприклад: англ. *crowн* (вінець, корона) — франц. *cerveau* (мозок) — рос./укр. *сковорода* (дзвона); англ. *shoulder* (плече) — франц. *bord* (край) — рос. *плечо* — укр. *плече* (дзвона); англ. *waist* (талія) — франц. *flanc* (бік) — рос./укр. *ребро* (дзвона); англ. *bell* (дзвін) — франц. *bonnet* (ковпак; чеpecь; шапка) — рос. *раструб* — укр. *горловина*; англ. *hammer* (молоток) — франц. *marteau* (молоток) — рос. *язык* — укр. *серце* (дзвона) і т.ін.

Виникнення процесу семантичної деривації термінів і функціонування термінованих метафор обумовлюється як зовнішньомовними, так і внутрішньомовними факторами. До зовнішньомовних факторів можна віднести появу нових понять, виникнення аналогій різного роду з уже наявними поняттями. До внутрішньомовних факторів належать, з одного боку, закон економії мовних засобів і принцип найменшого мовленнєвого зусилля, і з іншого боку, тенденція до посилення комунікативної функції мови. Як показують спостереження, метафоричні терміни володіють більш

допустимою можливістю порівняно із нейтральними термінами. Терміновані метафори заключають у собі більш високий термінологічний потенціал, який дає можливість виразити більш економними мовними засобами більш широкий обсяг змісту [Адамский 1987: 75].

Порівняльно-зіставний аналіз термінотвірних засобів десяти терміносистем сучасної англійської мови показує, що основне ядро даних термінологій історично склалося в результаті використання загальнонавчаних слів для найменування спеціально-професійних понять. Семантичним способом у терміносистемах автомобільної справи, гірничорудної промисловості, будівельної індустрії, ливарного виробництва, обчислювальної техніки, фізики напівпровідників, мінералогії, офтальмології, театрознавства та літературознавства англійської мови створено відповідно 5,7%; 19%; 13,4%; 27,2%; 5%; 20,6%; 2,5%; 4,2%; 13% і 29,5% термінів [Павлова 1985, Бонеліс 1962, Письмиченко 1986, Морозова 1984, Бялик 1986, Дацюк 1989, Мочульська 1981, Татарінова 1985, Ніфанова 1990, Волкова 2002].

Таким чином, можна зробити висновок, що семантичне перетворення вживаних слів, пристосування їх для вживання у новій якості — одиниць номінації спеціальної сфери мови здавна відомо термінознавству і зберігає в сучасному термінотворенні, у тому числі в галузі музикознавства, досить важливу роль як постійне і неминуче джерело поповнення термінологічної лексики. Це пов'язано, ймовірно, не в останню чергу, з тими характерними рисами, якими володіють утворені за допомогою цього способу терміни. До таких рис належать однозначність, короткість, точність, простота, дохідливість, легкість запам'ятовування і тісний зв'язок з рідною мовою. Як правило, ці терміни адекватно показують фізичну сутність або технічну ідею термінованого поняття. Інакше кажучи, це — терміни, внутрішня форма яких відома кожній людині, оскільки вони характеризуються чіткою вмотивованістю або „прозорістю” [Даниленко 1977: 102, Разинкіна 1971: 82, Левицький 2001: 52]. Частіше всього за допомогою семантичного способу словотворення створювались термінологічні найменування переважно конкретного значення, у яких перенесення найменування засновано на чисто зовнішній схожості предметів або явищ [Левицький 2001: 52]. Однак за нашого часу, на думку термінознавців, семантичний спосіб став усе частіше використовуватись і при творенні термінів з абстрактним

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 1

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 1

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 11,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27